

ARXEOLÖGIYA VƏ ETNOQRAFIYA

UOT 902

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

NAXÇIVANIN ERKƏN VƏ ORTA ENEOLİT DÖVRÜ MƏDƏNİYYƏTİNİN
CƏNUBİ QAFQAZ VƏ YAXIN ŞƏRQLƏ ƏLAQƏLƏRİ

Naxçıvantəpə yaşayış yerinin, Urmiya hövzəsində yerləşən Culfa Kültəpəsi, Dava Göz abidələrinin araşdırılması, həmçinin Dalmatəpə və Hacı Firuz yaşayış yerlərinin arxeoloji materiallarının yenidən tədqiqi Dalmatəpə mədəniyyətinin formalaşması və yayılması ilə bağlı fikirlərə yenidən baxmağın zəruri olduğunu göstərir. Araşdırıcılar Şimal-Qərbi İranda (Cənubi Azərbaycan) Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin ikinci yarısında yayıldığını söyləmişlər. Bunun başlıca səbəbi Zaqrosların ətəyində Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin ikinci yarısında meydana çıxması ilə bağlı olmuşdur. Lakin Hacı Firuz yaşayış yerinin stratigrafiyası Dalmatəpə mədəniyyətinin Son Neolitə aid Hacı Firuz dövrü ilə Son Eneolitə aid Pijdəli dövrü arasında yerləşdiyini göstərir. Naxçıvantəpə abidəsinin tədqiqi isə Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin əvvəllərində Naxçıvan və Urmiya hövzəsində formalaşdığını və oradan cənuba doğru yayıldığını deməyə imkan verir.

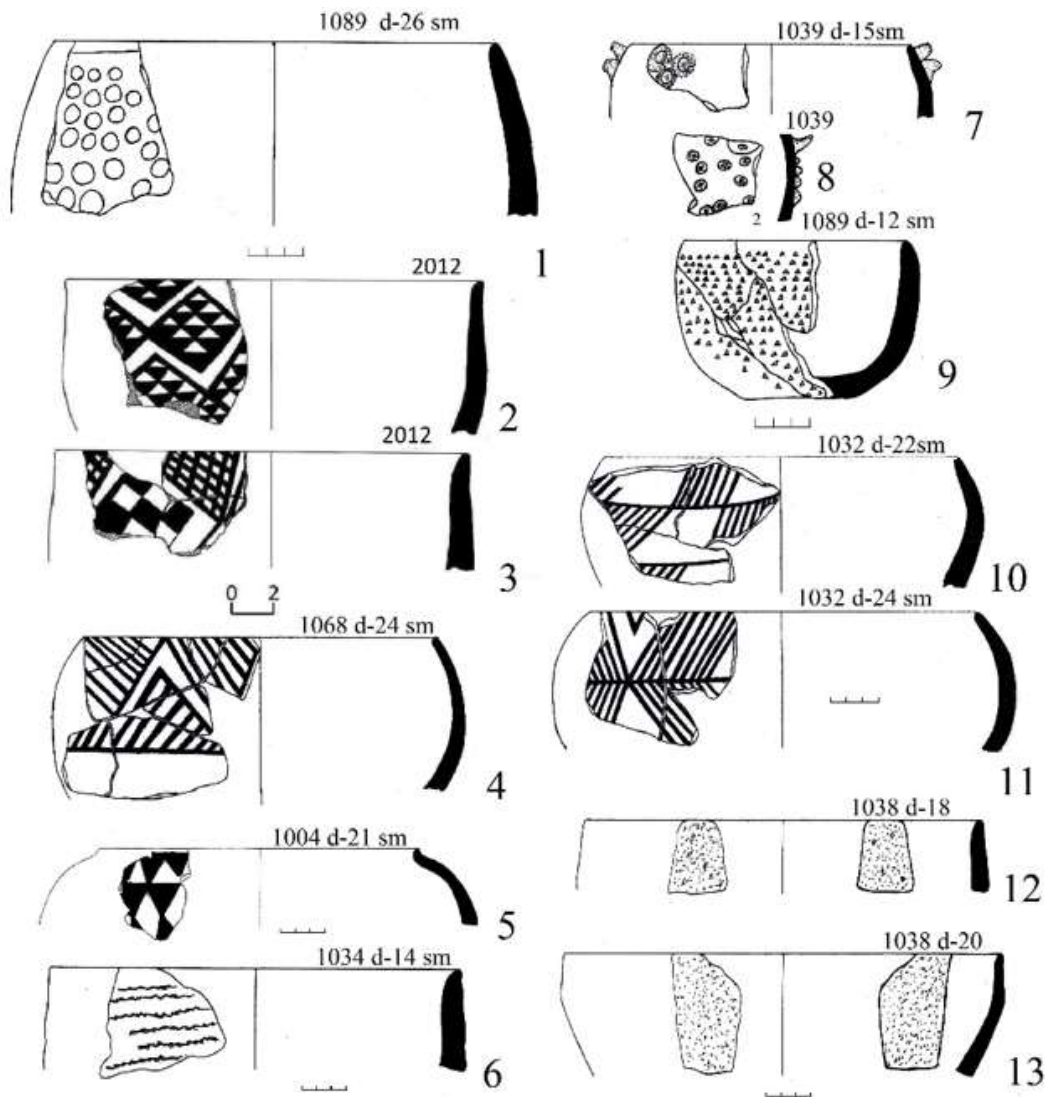
Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Naxçıvan, Urmiya hövzəsi, Dalmatəpə mədəniyyəti.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında aparılan arxeoloji araşdırmalar zamanı Eneolit dövrünün erkən və orta mərhələsinə aid yeni abidələr aşkar olunmuşdur. Bu abidələrdən biri Naxçıvantəpə yaşayış yeridir. Naxçıvantəpə Naxçıvançayın sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 853 m yüksəklikdə yerləşir. 2017-2018-ci illərdə Naxçıvantəpə yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar ölçüsü 10x10 m olan iki sahədə – Naxçıvantəpə A, Naxçıvantəpə B sahələrində [1, s. 8-24], 2019-cu ildə isə Naxçıvantəpə E sahəsində davam etdirilmişdir.

2017-2018-ci illərin araşdırmaları zamanı yaşayış yerində üç tikinti qatının olduğu müəyyən olunmuşdur. 2,10-2,50 m dərinlikdə yerləşən ən altdakı tikinti qatı (Naxçıvantəpə 3) üçün yarımqazma tipli evlər xarakterikdir [2, s. 24]. Evlər dördkünc, ya da küncləri yuvarlaq dördkünc formalı olmuşdur. Araşdırmalara əsaslanaraq söyləyə bilərik ki, Naxçıvantəpə yaşayış yerinin ilk sakinləri iki tərəfi xam torpaqda qazılmış, digər qismi şüvüldən inşa olunan palçıqla suvanmış evlərdə yaşamışlar. Evlərin içərisində yuvarlaq, ya da oval planlı ocaqlar olmuşdur. Bu tip evlərin yaxın paralelləri hələlik məlum deyil. Təpənin yamacı kəsilərək inşa olunan bu tip evlər Naxçıvanda Neolit dövründən mövcud olmuş, Son Eneolit dövrünə aid Ovçulartəpəsi və Yeni Yol yaşayış yerində [4, s. 50] rast gəlinmişdir. Yaşayış yerində qalın kül layının olmasına baxmayaraq ağac kömürünün qalıqlarına çox az rast gəlinmişdir ki, bu da insanların təzək yandırdığına və iqtisadiyyatda maldarlığa üstünlük verdiyinə işarə etməkdədir. Yaşayış yerinin üçüncü təbəqəsindən götürülən kömürün analizi e.ə. 4945-ci ili göstərmişdir.

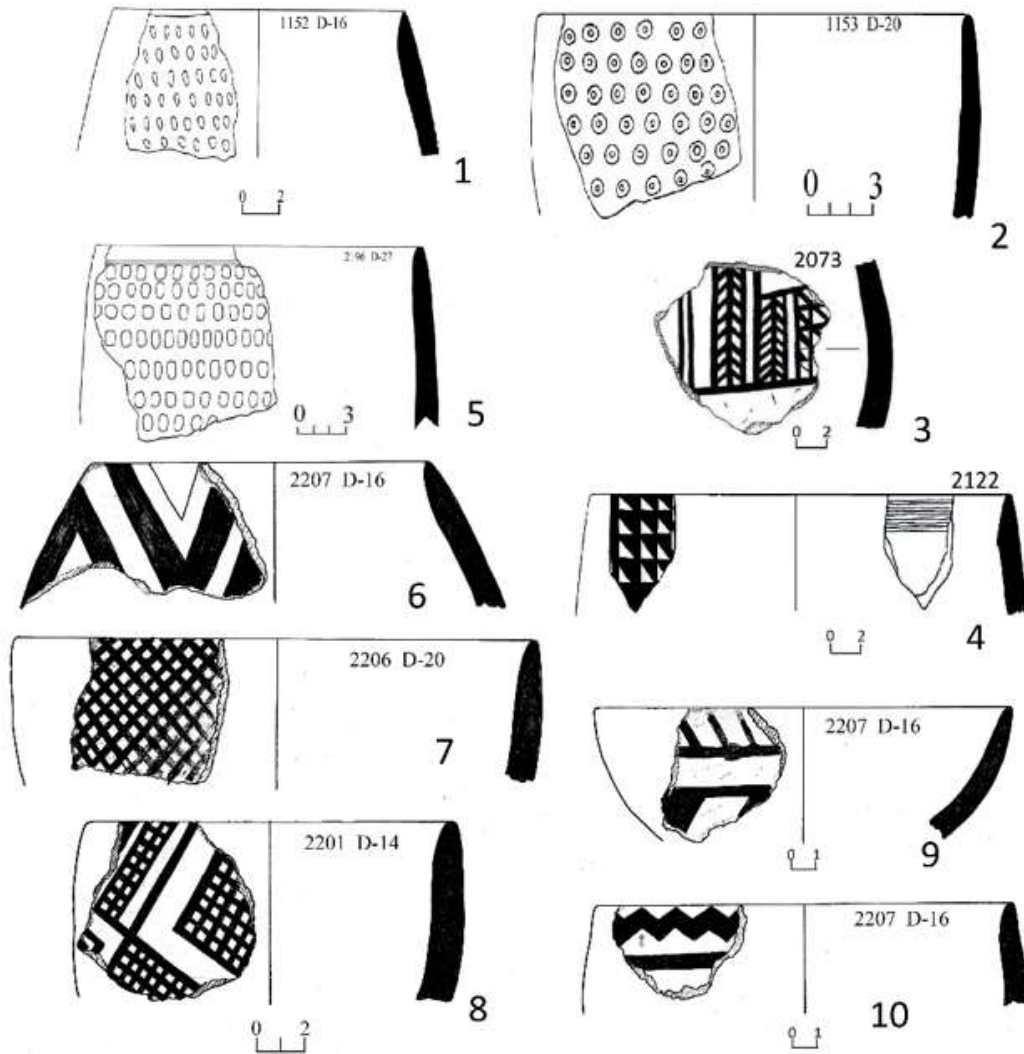
Təpənin üzərindən 0,78-2,10 m dərinlikdə yerləşən ikinci tikinti qatı üçün (Naxçıvantəpə 2) dördkünc planlı evlər xarakterikdir [2, s. 34, şəkil 3]. İki mərhələli olan bu tikinti qatının ikinci mərhələsi hələlik yalnız ocaqlarla təmsil olunmuşdur. Bu təbəqədən götürülən kömür analizi e.ə. 4720-4529-cu illəri göstərmişdir [2, s. 24].

Təpənin üzərindən 0,8 m dərinliyə kimi davam edən ən üstdəki tikinti qatı üçün (Naxçıvantəpə 1) dördkünc formalı evlər xarakterikdir [5, s. 32, şəkil 2]. Bu təbəqədən hələlik kömür analizi yoxdur. Amma keramika məmulatının analizi bu mərhələni e.ə. 4600-4400-cü illərə aid etməyə imkan verir [2, s. 24].

Şəkil 1. Naxçıvantəpənin Orta Eneolit dövrü keramikası.

Naxçıvantəpənin tədqiqi zamanı aşkar olunan arxeoloji materialların əksəriyyəti keramika məmulatından ibarətdir. Keramika məmulatını yaşayış yerinin stratifikasiyasına uyğun olaraq iki dövrə ayırmaq olar. Üst təbəqədən (Naxçıvantəpə 1) aşkar olunan keramika məmulatı Orta Eneolit dövrünə, alt təbəqələrdən (Naxçıvantəpə 2, Naxçıvantəpə 3) aşkar olunan keramika məmulatı isə Erkən Eneolit dövrünə aiddir. E.ə. V minilliyin birinci yarısına aid olan bu dövrü kömür analizlərinin nəticələrinə əsasən e.ə. 5000-4600-cü illər ilə tarixləndirmək olar. Söylədiyimiz kimi, bu dövrə basma naxışlı və boyalı keramika məmulatı ilə xarakterizə edilir. Sadə keramikanın bir qismi relyef kəmərlər, qulaqcıqşəkilli çıxıntı və qabartmalarla naxışlanmışdır. Basma naxışlılar Culfa Kültüründən aşkar olunmadığı üçün bu dövrün üst xronoloji sərhəddi e.ə. 4600-cü ilə aid edilmişdir. Çünki Culfa Kültürünün alt qatlarından, Kültürə VIII təbəqəsindən götürülən ağac kömürünün analizi e.ə. 4600-4350-ci illəri göstərmişdir [11, s. 54-55].

Şəkil 2. Naxçıvantərənin Erkən Eneolit keramikası.

Hər iki təbəqənin keramika məmulatı hazırlanma texnologiyası və naxışlanmasına görə bənzərdir. Onlar gil laylarını bir-birinin üzərinə yapışdırmaq və bir-birinin üzərinə qoymaqla, yəni lent üsulu ilə hazırlanmışdır. Bəzi qabların üzəri incə təbəqə ilə süvanmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, bəzi qablar müəyyən müddət işlədildikdən sonra onlar içəridən və xaricdən süvanaraq təmir edilmiş və təkrar işlədilmişdir. Keramika məmulatı başlıca olaraq saman qarışığı olan gildən hazırlanmış və qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bişirilmişdir. Qum qarışığı olanlar tək-tək nümunələrlə təmsil olunmuşdur. Rəng tonları sarı və qırmızının müxtəlif tonları ilə təmsil edilmişdir. Az miqdarda boz rəngli qablara təsadüf olunmuşdur.

Orta Eneolit dövrü düzbucaqlı arxitektura ilə xarakterizə edilir. Bu dövrə aid keramika məmulatını səkkiz qrupa ayırmaq olar. Birinci qrupa sadə keramika, ikinci qrupa boya ilə naxışlanmış keramika (şəkil 1, 2-5, 10-11), üçüncü qrupa qırmızı boyalı, naxışsız keramika (şəkil 1, 12-13), dördüncü qrupa basma naxışlı (şəkil 1, 1, 9), o cümlədən barmaq basqısı ilə naxışlanmış keramika aiddir. Beşinci qrup darıq basqısı ilə naxışlanmış keramika (şəkil 1, 6), altıncı qrup darıq tipli alətlə üfqi zolaqlar şəklində naxışlanmış keramika, yeddinci qrup qulaqcıqşəkilli yarmalarla naxışlanmış keramika, səkkizinci qrup qabartma naxışlı (şəkil 1,

7-8) keramika ilə xarakterizə edilməkdədir. Sonuncu qrupa aid keramika azdır. Qabartma naxışlı keramika həm erkən və həm də orta mərhələdə istifadə edilmişdir.

Erkən Eneolit dövrünə aid olunan keramika birinci dövrün keramikası ilə eyni xüsusiyyətlərə malikdir. Bu dövr üçün basma naxışlı və boyalı keramika xarakterikdir (şəkil 2, 1-10). Amma keramika məmulatında bəzi dəyişikliklər vardır. Birinci dövrdə istifadə olunan, qırmızı rəng üzərinə qara rənglə həndəsi motivdə naxışlanmış keramika məmulatı azalmış və istifadədən çıxmış, basma naxışlı keramikanın çeşidləri isə artmışdır. Bəzi keramika nümunələrinin üzəri qırmızı və sarı rənglə örtülmüşdür. Sadə keramika nümunələri arasında içəridən qırmızı rənglə örtülənlərin sayı artmışdır. Boyalıları başlıca olaraq saman qarışıq gildən hazırlanmışdır. Keramika nümunələrinin müəyyən hissəsi qırmızı rəngli enli zolaqlarla naxışlanmışdır (şəkil 2, 6, 9-10). Lakin onlar bütöv şəkildə olmadığından naxış motivlərini müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Erkən Eneolit ikinci mərhələsində boyalı keramika arasında sarı rəng üzərindən qırmızı rəngli üçbucaqlar sırası və qəhvərəngli sünbül rəsmləri ilə naxışlanan nümunələr ortaya çıxmışdır (şəkil 2, 3-4). Naxışlar birbaşa keramikanın kirəmiti üzərinə çəkilmişdir. Bu tip boyalıları Dalmatəpə [16, fig. 5-7] və Songar vadisinin yaşayış yerlərindən məlumdur. Geniş enli qırmızı zolaqlarla bəzəmə motivi Azərbaycanda Çalağantəpə (7, tablo 379), İlanlıtəpə [7, s. 351, tablo 227, 3] və Küllütəpə [7, s. 122, tablo 90, 1] yaşayış yerlərindən də məlumdur. Son illərin araşdırmaları bu tip keramikanın Mil və Qarabağ düzlərində e.ə. VI minilliyin ikinci yarısında yayıldığını göstərir. Qarabağ abidələrindən götürülən kömür nümunələrinin C 14 analizinin nəticələri e.ə. 5600-5400-cü illəri gös- tərmişdir [15, s. 112; 7, s. 424]. Çalağantəpənin basma naxışlı keramikası da bunu təsdiq etməkdədir. Lakin qeyd etməliyik ki, Qarabağ abidələrində basma naxışlı keramika daha erkən meydana çıxmışdır və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə bir qədər Naxçıvantəpə keramikasından fərqlidir. Lakin Kamiltəpədən tapılan bəzi nümunələr Naxçıvantəpənin basma naxışlıları ilə tam bənzərdir. Ehtimal ki, bu tip keramika e.ə. VI minilliyin sonlarına doğru ortaya çıxmışdır. Culfa Kültəpəsinin alt qatlarında Naxçıvantəpənin erkən mərhələsi üçün xarakterik olan bu tip boyalıları aşkar olunmamış, basma naxışlılara isə heç rastlanılmamışdır [11, s. 38, fig. 10, 1-3,5-8]. Bu baxımdan söyləyə bilərik ki, Naxçıvantəpənin alt qatları Culfa Kültəpəsindən daha erkən dövrə aiddir. Ümumiyyətlə, Dalmatəpə mədəniyyəti üçün xarakterik olan basma naxışlı və boyalı keramika nümunələri e.ə. V minilliyin birinci yarısı üçün xarakterikdir. Amma araşdırmalar basma naxışlıların e.ə. V minilliyin ikinci yarısında az da olsa var olduğunu göstərməkdədir. Naxçıvançay vadisində yerləşən Uzunoba, Sirabçay vadisində yerləşən Uçan Ağıl və Bülövqayası yaşayış yerlərinin tədqiqi zamanı Dalma tipli boyalıları aşkar olunsada basma naxışlıları aşkar olunmamışdır. Bir ədəd basma naxışlı keramika hələlik yalnız Uçan Ağıldan məlumdur.

Sirabçay vadisinin yaşayış yerlərində 2017-2018-ci illərdə aparılan ilk araşdırmalar və karbon nümunələrinin analizi e.ə. 4600-3600-cü illəri göstərmişdir. Bu abidələrin bir qismi Orta Eneolit dövrünə aiddir. İndiyədək Cənubi Qafqazda Eneolit dövrünün orta və son mərhələsinə aid abidələr aşkar olunmadığından Sirabçay və Qahabçay hövzəsində aşkar olunan Uzun Oba, Uçan Ağıl və Bülövqayası yaşayış yerləri Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan arxeologiyasının bu dövrünü öyrənmək üçün hələlik yeganə abidələrdir.

Uçan Ağıl, Uzunoba və Bülövqaya yaşayış yerinin tədqiqi zamanı saman qarışığı olan qırmızı rəngli keramika nümunələri, o cümlədən boyalı qabların parçaları aşkar olunmuşdur (şəkil 3). Qeyd edək ki, Uçan Ağıl yaşayış yerində qırmızı rəngli saman qarışıq keramika üstünlük təşkil edir və boyalı keramika azdır. Amma boyalıları arasında Dalma təpə mədəniyyəti

yəti üçün xarakterik olan bir-biri üzərində yerləşdirilən üçbucaqlarla bəzəmə və həndəsi motivdə naxışlanmış keramika diqqətçəkicidir. Keramika nümunələrinin bəziləri relyef kəmərlər üzərindən barmaq basqısı ilə naxışlanmışdır. Bu tip keramika nümunələri Culfa Kültəpəsinin VII təbəqəsindəndir [11, s. 113, fig.12, 9-10; s. 116, fig. 15, 5]. Keramika nümunələrinin araşdırılması onların e.ə. V minilliyin birinci yarısına və OvçularTəpəsindən [10, s. 108-121] və Sirab abidələrindən [8, s. 88-95; 9, s. 136-145] əvvələ aid olduğunu təsdiq edir. Bu, abidədən götürülən karbon nümunələrinin analizi ilə də təsdiq olunmuşdur. Karbon analizlər e.ə. V minilliyin birinci yarısını göstərmişdir (e.ə. 4690-4450). Uçan Ağıl, Uzunoba və Bülövkaya yaşayış yerlərindən Culfa Kültəpəsindən məlum olan Dalmatəpə tipli boyalı keramika parçalarının aşkar olunması bu yaşayış yerləri arasında əlaqələrin olduğunu təsdiq edir.

Şəkil 3. Orta Eneolit dövrünün boyalı keramikası (Uçan Ağıl).

Ovçulartəpəsi yaşayış yerindən götürülən karbon nümunələrinin analizi Son Eneolit dövrünə aid nəticələr vermişdir [3, s. 34, şəkil 8]. Ovçulartəpəsindən Dalmatəpə tipli boyalı keramika aşkar olunmasa da, bir nümunə ilə təmsil olunan Ubeyd tipli boyalı keramika Mesopotamiya ilə əlaqələrin olduğunu göstərir [10, s. 108-121]. Qeyd edək ki, Bülövkaya və Uçan Ağıldan aşkar olunan bəzi boyalı keramika nümunələri Mesopotamiya ilə əlaqələrin olduğunu təsdiq edir. Bununla bərabər Sirabçay hövzəsindən aşkar olunan Son Eneolit dövrü keramikası Ovçulartəpəsi mədəniyyətindən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Erkən və Orta Eneolit dövrünə aid yeni abidələrin araşdırılması Xələc keramikasını da dövləşdirməyə imkan vermişdir. Bəzi elmi-tədqiqat əsərlərində bununla bağlı fikirlər olsa da [4, s. 63-76], Xələc keramikası bütövlükdə ələ alınaraq təhlil edilməmişdir. Bunun başlıca səbəbi arxeoloji tapıntıların az olması ilə, Xələc yaşayış yeri üçün xarakterik olan boyalı keramikanın Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan abidələrinin keramikası arasında paralellərinin olmaması ilə bağlı olmuşdur. Yaşayış yeri yalnız 2009-cu ildə və 2018-ci ildə geniş şəkildə tədqiq edilmiş və burada kiçik miqyaslı arxeoloji qazıntı aparılmışdır. Qazıntı aparılan sahədə mədəni təbəqə olduqca az saxlandığından tikinti qalıqlarını izləmək mümkün olmamış, lakin xeyli miqdarda keramika nümunələri aşkar olunmuşdur. Vaxtilə Xələc yaşayış yeri Son Eneolit dövrünə aid edilmişdi [6, s. 23-76]. Lakin keramika nümunələrinin araşdırılması Xələc

keramikasının daha erkən olduğunu göstərir. Xələc keramikasından məlum olan darəmə naxışlı keramika Naxçıvantəpənin alt qatlarından məlumdur. Lakin Xələc tipli boyalılara indiyədək Naxçıvantəpədə rastlanılmamışdır. Xələc keramikasının bəzi boya naxış motivləri Culfa Kültəpəsinin VIII təbəqəsindən məlumdur [11, s. 111, fig. 10, 9]. Lakin Xələc boyalı keramikasının ən yaxın bənzərləri Urmiya gölünün şimalında yerləşən Dava Göz yaşayış yerinin Son Neolitdən Erkən Eneolitə keçid təbəqəsindən məlumdur [12, s. 74, fig. 7, 6]. Bu tip boyalıların aşkar olunduğu Dava Göz I təbəqəsi e.ə. 5350-5000-ci illərə aid edilir [12, s. 73-74, 82].

Naxçıvantəpə yaşayış yerinin, Urmiya hövzəsində yerləşən Culfa Kültəpəsi, Dava Göz abidələrinin araşdırılması, həmçinin Dalmatəpə və Hacı Firuz yaşayış yerlərinin arxeoloji materiallarının yenidən tədqiqi Dalmatəpə mədəniyyətinin formalaşması və yayılması ilə bağlı fikirlərə yenidən baxmağın zəruri olduğunu göstərir. Araşdırıcılar Şimal-Qərbi İranda (Cənubi Azərbaycan) Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin ikinci yarısında yayıldığını söyləmişlər [16, s. 111-127]. Bunun başlıca səbəbi Zaqrosların ətəyində Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin ikinci yarısında meydana çıxması ilə bağlı olmuşdur. Lakin Cənubi Qafqazın xammal mənbələri qədim dövrlərdən Yaxın Şərqlə iqtisadi-mədəni əlaqələrin inkişafına şərait yaratmışdır [14, s. 1956-1965]. Hacı Firuz yaşayış yerinin stratiqrafiyası Dalmatəpə mədəniyyətinin Son Neolitə aid Hacı Firuz dövrü ilə Son Eneolitə aid Pijdəli dövrü arasında yerləşdiyini göstərir. Hacı Firuzda aşkar olunan Dalmatəpə keramikası geniş nəşr olmadığından bir qədər çətinlik törədir. Ancaq Naxçıvantəpə abidəsinin tədqiqi Dalmatəpə mədəniyyətinin e.ə. V minilliyin əvvəllərində Naxçıvan və Urmiya hövzəsində formalaşdığını və oradan cənuba doğru yayıldığını deməyə imkan verir. Şübhəsiz ki, Xələc yaşayış yerinin gələcək tədqiqi zamanı Son Neolitdən Erkən Eneolitə keçidi izləmək üçün yeni tapıntılar aşkar olunacaq və Azərbaycanın Neolit və Eneolit mədəniyyətinin bütöv mənzərəsini yaratmağa imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Həşimova T., Mehbalıyev K., Baxşəliyev E. Naxçıvantəpə yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 264 s.
2. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Baxşəliyev E., Həşimova T., Mehbalıyev K. Naxçıvantəpədə 2018-ci ilin arxeoloji araşdırmaları. Naxçıvan: Elm, 2019, 136 s.
3. Baxşəliyev V., Marro C., Aşurov S. Ovuçartəpəsi. Bakı: Elm, 2010, 156 s.
4. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Rzayeva R. Yeni Yol yaşayış yerində arxeoloji araşdırmalar // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Sosial elmlər seriyası 1, 2017, c. 49-56.
5. Kuliyyəva Z., Baxşəliyev V. Naxçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü // TUBA-AR, 2018, № 23, s. 29-52.
6. Seyidov A., Baxşəliyev V., Mahmudova V. Xələc. Bakı: Elm, 2010, 220 s.
7. Ахундов Т. У истоков Кавказской цивилизации Гарабагского неолита. Баку: Афполиграф, 2017, 918 с.
8. Бахшалиев В.Б. Новые энеолитические памятники на территории Нахчывана // Российская археология, 2014, № 2, с. 88-95.
9. Бахшалиев В.Б. Новые материалы неолита и энеолита из Нахчывана // Российская археология, 2015, № 2, с. 136-145.
10. Бахшалиев В.Б. Исследование энеолитических памятников Сирабчайской и Нахчыванчайской долин / Problems of the Archaeology of the Caucasus and Near East. Neolithic - Late Bronze Age. Баку: Институт археологии и этнографии, 2017, с. 108-121.
11. Abedi Khatib, Shahidi H., Chataigner Ch., Niknami K., Eskandari N., Kazempour M., Pirmohammadi A., Hoseinzadeh J. and Ebrahimi Gh. Excavation at Kul Tepe of (Jolfa), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report // Ancient Near Eastern Studies, 2014, № 51, p. 33-167.

12. Abedi A. Iranian Azerbaijan Pathway from the Zagros to the Caucasus, Anatolia and Northern Mesopotamia: Dava Göz, A New Neolithic and Chalcolithic Site in NW Iran // *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 2017, vol. 17, № 1, p. 69-87.
13. Abedi A., Omrani B. and Karimifar A. Fifth and fourth millennium BC in north-western Iran: Dalma and Pisdeli revisited // *Documenta Praehistorica*, 2015, XLII, p. 321-338.
14. Khademi N.F., Abedi A., Glascock M.D., Eskandari N. and Khazae M. Provenance of prehistoric obsidian artifacts from Kul Tepe, Northwestern Iran using X-ray fluorescence (XRF) analysis // *Journal of Archaeological Science*, 2013, № 40, p. 1956-1965.
15. Kiguradze T. The Chalcolithic – Early Bronze Age transition in the eastern Caucasus. In C.Marro and Hauptmann H. *Chronologie des Pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVème-IIIème Millénaires. Actes du Colloque d’Istanbul, 16-19 décembre 1998* // *Varia Anatolica*, 2000, XI, p. 321-325.
16. Hamlin C. Dalma Tepe // *Iran*, 1975, № 13, p. 111-127.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

Veli Bakhchaliyev

THE TIES OF EARLY AND MIDDLE ENEOLITHIC CULTURE NAKHCHIVAN WITH THE SOUTH CAUCASUS AND THE MIDDLE EAST

The studies of the Nachchivantepe settlement, as well as the settlements of Julfa Kültepe, Dava Gez, Dalmatepe and Haji Firuz, which are located in the basin Lake Urmia make it necessary to look at issues related to the formation and spread of Dalmatepe culture. Researchers have expressed that the culture of Dalmatepe in north-western Iran (South Azerbaijan) spread in the second half of the V millennium BC. The main argument of this assumption was the appearance of Dalmatepe culture in the footings of the Zagros in the second half of the V millennium BC. However, the stratigraphy of the Haji Firuz settlement shows that the strata relating to Dalmatepe culture are located between the Late Neolithic period of Haji Firuz and the Late Chalcolithic period Pijdeli. Studies of the Nakhchivantepe settlement suggest that Dalmatepe culture was formed in Nakhchivan and the Urmia basin and from here spread south.

Keywords: *South Caucasus, Azerbaijan, Nakhchivan, Urmia basin, Dalma Tepe culture.*

Вели Бахшалиев

СВЯЗИ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ РАННЕГО И СРЕДНЕГО ЭНЕОЛИТА НАХЧЫВАНА С ЮЖНЫМ КАВКАЗОМ И БЛИЖНИМ ВОСТОКОМ

Исследование поселения Нахчывантепе, а также поселений Джульфы Кюльтепе, Дава Гез, Дальматепе и Хаджи Фируз, которые расположены в бассейне озера Урмия, делает необходимым рассмотрение вопросов, связанных с формированием и распространением культуры Дальматепе. Исследователи выяснили, что культура Дальматепе в северо-западном Иране (Южный Азербайджан) распространилась во второй половине V тысячелетия до н.э. Основным аргументом такого предположения стало появления культуры Дальматепе у подножия Загросов во второй половине V тысячелетия до н.э. Однако стратиграфия поселения Хаджи Фируз показывает, что напластования, относящиеся к культуре Дальматепе, расположены между позднеэнеолитическим периодом Хаджи Фируз и позднеэнеолитическим Пиждели. Исследования же поселения Нахчывантепе позволяют предположить, что культура Дальматепе сформировалась в Нахчыване и Приурмийском бассейне и отсюда распространилась на юг.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Азербайджан, Нахчыван, Урмийский бассейн, культура Дальматепе.*

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 25.12.2019

Son variant 16.02.2020